

Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia

Banská Bystrica
2007

Editori: PaedDr. Pavel Hronček, PhD.; PhDr. Pavol Maliniak

Recenzenti: prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc.; prof. RNDr. Peter Bitušík, CSc.; prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.; doc. Ing. Ivan Herčko, CSc.; RNDr. Tomáš Chorvát, PhD.; prof. RNDr. Oľga Kontrišová, CSc.; prof. Ing. Ivan Makovíny, CSc.; prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.; Ing. Ján Pavlík, PhD.; Mgr. Richard Pouš, PhD.; RNDr. Štefan Soták, CSc.; PhDr. Eva Švajdová; RNDr. Eva Uhliarová, CSc.; RNDr. Ivan Valach

© Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci spol. s r. o., Zvolen

Citácia: Hronček, P., Maliniak, P. (eds.): Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, 2007, 308 s.

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú jednotliví autori

ISBN 978-80-8083-540-8

Obsah

Úvod **5**

Martin Lokša: Čipkári a čipkárstvo Horehronia **7**

Tibor Madleňák: Poznámky k regionalizácii Horehronia **17**

Karol Weis: Aplikácia ľahkých geofyzikálnych metód pri hydrogeologickom prieskume na príklade vybraných tokov juhozápadných svahov Ďumbierskych Tatier **27**

Hana Ollerová: Kontaminácia pôd ropnými látkami na skládke Predajná II. – vplyv činnosti petrochemického podniku **36**

Norbert Polčák: Klimatická charakteristika vybraných obcí Horehronia **41**

Pavel Hronček: Povrchové montánne antropogénne formy reliéfu v okolí Brusna **46**

Pavel Hronček: Povrchové relikty po ťažbe a spracovaní nerastných surovín v okolí Nemeckej **61**

Pavel Hronček: Lomy v prevádzke v Bystrickej vrchovine, v Lopejskej kotline a v Čierťaži **77**

Pavel Hronček, Drahomíra Hladká, Ján Jakubík: Databáza lomov v severnej časti Zvolenskej kotliny **93**

Drahomíra Hladká, Ingrid Turisová, Peter Sabo: Vegetačné charakteristiky vybraných lomov severovýchodnej časti Zvolenskej kotliny **103**

Peter Bačkor: Faunistické údaje z regiónu čipkárskych obcí Horehronia s dôrazom na chránené druhy stavovcov - obojživelníky, plazy a cicavce **114**

Peter Urban: Vydra riečna (*Lutra lutra* L.) v povodí horného Hrona **124**

Miloš Bačík: Vybrané aspekty demografického vývoja čipkárskych obcí Horehronia **138**

Tomáš Chorvát: Skúmanie vývoja obyvateľstva a jeho problémy na príklade obce Lopej – Podbrezová **149**

Ingrid Károlyová, Peter Sabo, Lucia Rossová: Vplyv turizmu na prírodné prostredie Ďumbierskych Tatier a na turistické chodníky a ich bezprostredné okolie **162**

Jaromír Krško: Lexikálno-sémantická stránka hydroným horehronských obcí **179**

Marta Mácelová: Nálezy bronzov na Horehroní **188**

Pavol Maliniak: Svedecké výpovede obyvateľov Ľupčianskeho panstva ako prameň k dejinám regiónu v neskorom stredoveku **197**

Oto Tomeček: Osídlenie Ľupčianskeho panstva v 16. storočí **210**

Zoltán Baláž: Z cirkevných dejín čipkárskych obcí Horehronia **225**

Richard Lacko: Z histórie školstva čipkárskych obcí Horehronia **236**

Jolana Darulová: Paličkovaná čipka ako predmet podomového obchodu **256**

Martin Lokša: Tradičná architektúra a bývanie v Nemeckej a ich premeny koncom 19. storočia a v 20. storočí **263**

Ján Žilák: Dejiny sklárne v Kramlišti **270**

Ivan Herčko: Niekoľko údajov k výstavbe vodnej elektrárne v Jasení **279**

Peter Mičko: Špecifiká činnosti Štátnej rafinérie minerálnych olejov v Dubovej a bombardovanie závodu v auguste 1944 ... **292**

Adresy autorov **305**

Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia
Ústav vedy a výskumu UMB Banská Bystrica, 2007, s. 210-224

Osídlenie Ľupčianskeho panstva v 16. storočí

Oto Tomeček

Proces osídľovania Ľupčianskeho hradného panstva nachádzajúceho sa v severovýchodnej časti Zvolenskej stolice bol na začiatku 16. storočia viac-menej dovŕšený. Súpis pertinencií panstva vyhotovený v roku 1490, teda v čase kedy panstvo preberali Dóciovci, tu evidoval 26 kvalitatívne rôznych sídel.[1] Okrem 3 mestečiek – Ľupča (Oppidum Lypche), Poniky (Oppidum Ponyk) a Brezno (Oppidum Breznobanya), sa na území panstva nachádzali aj 2 spustnuté sídla Hronec (predium Ranycz – Hranycz) a *predium Lehep*.

Termín *predium* pred samotným vlastným názvom sídla v tomto prípade zaiste označoval zaniknuté sídlo, alebo malé sídlo charakteru samoty – majer.[2] V prípade Hronca išlo pravdepodobne len o dočasnú zmenu charakteru sídla, nakoľko v súpise pertinencií panstva pred a po roku 1490 sa už týmto termínom neoznačuje. Vzhľadom na fakt, že prédium s názvom *Lehep* sa v nasledujúcich obdobiach viac nespomína, možno predpokladať, že išlo už o zaniknuté sídlo alebo sídlo tesne pred zánikom. Nemožno však úplne vylúčiť ani jeho prípadnú súvislosť s prédiom *Zwbor* spomínaným medzi pertinenciami panstva v roku 1470.[3] Umiestnenie v zozname sídel, ktoré v podstate rešpektuje geografickú polohu jednotlivých sídel naznačuje,

[1] Magyar országos levéltár (ďalej MOL), Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 19 693 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[2] Termín je pomerne problematický a jeho význam sa v priebehu histórie menil. Najdetailnejšie sa sídelnou terminológiou Uhorska v minulosti zaoberal maďarský historik I. Szabó. Z jeho práce vychádzal aj priekopník výskumu stredovekej dediny na Slovensku A. Habovštiak, podľa ktorého tento termín od 15. storočia označoval opustené dedinské sídlisko, samotu, či majer. – HABOVŠTIAK, A.: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava, 1985, s. 46. Podľa J. Žudela sa v 15. storočí týmto termínom označoval ohraničený a od ostatnej pôdy oddelený pozemkový majetok, na ktorom spustlo osídlenie. Išlo teda o intravilán a extravilán zaniknutej dediny alebo samoty. – ŽUDEL, J.: Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku. In: Geografický časopis, 42, 1990, č. 1, s. 79. F. Uličný ešte upresňuje, že od 15. storočia išlo o malý pozemkový majetok bez sídliska na ňom, teda bývalý chotár zaniknutej dediny, zriedkavo tiež majer. – ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov, 1995, s. 13.

[3] MOL, DL 38 867 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

že by tu snáď mohlo ísť aj o územie toho istého sídla spomínaného s dvoma rôznymi názvami.

Osídlenie Ľupčianskeho panstva sa v hlavných rysoch sformovalo už v priebehu 13. a 14. storočia. V polovici 13. storočia bezpečne vieme, že existoval hrad ako sídlo panstva a podhradská osada pod ním.[4] V druhej polovici 13. storočia sa formovalo osídlenie aj na území neskoršieho Brezna a Poník. Priame písomné zmienky o existencii ďalších sídel v 13. storočí nám chýbajú.

Písomné zmienky o konkrétnych sídlach ležiacich na území panstva máme až zo 14. a 15. storočia. V 14. storočí je potvrdená existencia Seliec a Dubovej (1332 – 1337), Dúbravice (1333), Priechodu (1340) a predchodcu dediny Podkonice (Connyce – 1340). V roku 1357 bol založený Hronec a v roku 1358 Dolná Lehota. Pred rokom 1358 bola založená aj Predajná, lebo v tomto roku sa už spomína jej richtár. Po prvýkrát máme bezpečne doloženú aj existenciu Brezna (1380). V roku 1340 bolo osídlené zrejme aj územie Moštenice, aj keď tu nemožno ešte hovoriť o nejakom kompaktnom sídle.[5]

V prvej polovici 15. storočia už možno považovať stredoveké osídlenie Ľupčianskeho panstva za viac menej dovŕšené. Písomné zmienky nám

---

[4] Nepriamo máme existenciu hradu doloženú k roku 1250 v súvislosti s cestou *magna via*, ktorá viedla zo Zvolena do Ľupče. – Mesto Banská Bystrica : Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536. Vypracoval C. MATULAY. Bratislava, 1980, s. 14, č. 4. Zvolen bol v tom čase významnou lokalitou so starým hradom, sídlom zvolenského komesa. Dôležitou lokalitou s existujúcou hradnou architektúrou musela byť aj Ľupča, keďže sa spomína po boku Zvolena na trase významnej cesty. Najpravdepodobnejšie hrad vznikol po tatárskom vpáde v rozmedzí rokov 1242 – 1250, keď sa panovník Belo IV. rozhodol v záujme lepšej obrany krajiny podporiť budovanie mohutnej siete hradov. Na existenciu podhradskej osady upozorňuje okrem samotnej existencie hradu tiež indícia poukazujúca na prítomnosť žobravej rehole františkánov. O nej vieme na základe zmienky o funkcii guardiána z roku 1263, ktorá je špecifická práve pre túto reholu (frater Antonius Gardianus de Lipha). – Porovnaj: HANULIAK, V. – RAGAČ, R.: Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a kostola sv. Ducha v Slovenskej Ľupči. In: Archaeologia historica 25. Brno; Banská Bystrica, 2000, s. 235.

[5] Vo vymedzení územia mestečka Slovenská Ľupča sa v jej výsadnej listine spomína „*terra Mosnyce*“ – Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350). Ed.: Ľ. JUCK. Bratislava, 1984, s. 131, č. 159. Pojem „terra“ v tomto prípade nemusí označovať zem dediny Moštenica, vzhľadom k tomu, že ostatné sídla sú v uvedenom dokumente označené pojmom possessio. M. Skladaný predpokladá, že dedina Moštenica vznikla až v súvislosti so založením tunajšej huty, nakoľko v roku 1490 dedina s týmto názvom ešte neexistovala. – SKLADANÝ, M.: Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 – 1526. In: Zborník FF UK Bratislava XLI. Historica. Bratislava, 1995, s. 107.

potvrdzujú existenciu zrejme už istý čas existujúcich obcí: Poniky (1400), Horná Lehota (1406), Lopej (1406), Brusno (1424), Hiadeľ (1424), Jasenie (1424), Lučatín (1424), Medzibrod (1424?, s určitosťou 1441), Môlča (1424), Ponická Lehôtka (1424), Ráztoka (1424), Sv. Ondrej (1424), Šalková (1424), Zámostie (1424), Nemecká (1441) a Štiavnička (1441).

Okrem nich súpis pertinencií Ľupčianskeho panstva z roku 1441 dokladá navyše dve dnes už neexistujúce sídla – *Sagronye* a *Tergorth*. V prvom prípade ide o Záhronie, ktoré nám striedavo vystupuje aj v ďalších súpisoch v priebehu stredoveku (1455 *Zagranye*, 1470 *Zahronca*, 1504 a 1506 *Zagranie*).[6] Keďže toto sídlo je zapísané v spomínaných súpisoch, vždy v bezprostrednej blízkosti, alebo medzi obcami Dubová a Nemecká, môžeme ho stotožniť s miestnou časťou Nemeckej – Záhronce.[7] Absencia osady Záhronie v písomných dokumentoch z nasledujúcich období nemusí v tomto prípade znamenať fyzický zánik sídla, ale len jeho splynutie resp. administratívne zlúčenie s blízkou Nemeckou.

Druhé zaniknuté sídlo *Tergorth* sa prvýkrát v písomných prameňoch objavuje už v roku 1424 ako *Togarth* a máme ho doložené aj v ďalších súpisoch pertinencií panstva – 1455 ako *Therguth – Thergarth*, 1490 ako *Thergarth aliter Tiergarten* a 1504 a 1506 ako *Therghort*. Vychádzajúc z názvu sídla (Tiergarten sa v minulosti označovali lesy rezervované ako kráľovská zverná obora) mohlo ísť o osadu kráľovských poľovníkov, či hájnikov, ktorá vznikla po založení kráľovského hradu Ľupča. Sídlo sa pravdepodobne nachádzalo niekde na území neskôr založenej osady Valaská, hoci nemožno vylúčiť ani kontinuitu medzi oboma sídlami v tom smere, že Valaská bola priamym pokračovateľom uvedenej osady.

Situácia ohľadom vzniku dediny **Valaská** nie je celkom prehľadná. V písomných prameňoch sa Valaská začína objavovať od začiatku 16. storočia,[8] teda v období kedy sa začína z písomných prameňov postupne vytrácať *Thergorth*. Možno teda uzavrieť, že osada sa buď transformovala na novú osadu po dosídlení staršieho *Thergorthu* prichádzajúcim valašským obyvateľstvom, alebo vznikla ako úplne nová osada niekedy na prelome 15. a 16. storočia na území chotára dediny Štiavnička.

Prítomnosť valašského obyvateľstva v Štiavničke (Schebnitza) dokladá listina Jána Ernsta (vtedajšieho majiteľa Ľupčianskeho panstva) z roku 1470 o udelení šoltýskeho práva (dedičného richtárstva) istému Ladislavovi

---

[6] Prehľad pertinencií panstva v jednotlivých obdobiach uvádza práca: JURKOVIČOVÁ, M.: Hrad a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku. Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre slovenských dejín a archívnictva FF UK v Bratislave v roku 1997, príloha B.

[7] JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, s. 71.

[8] V roku 1516 zabili Brezňania šoltýsa Mikuláša z Valaskej. Z roku 1528 pochádza sťažnosť mesta Brezna na obyvateľov dediny Valaská (inhabitatores possessionis Olachfalwa). – Pozri: ALBERTY, J. – LAUBERT, E. – ŠKRINÁROVÁ, Ľ.: Monografia obce Valaská. Banská Bystrica, 2002, s. 21.

Valachovi a jeho dedičom.[9] Je pravdepodobné, že Ladislav Valach získal toto šoltýstvo za svoje zásluhy pri osídľovaní územia valašským obyvateľstvom. Toto prichádzajúce obyvateľstvo sa však neusádzalo iba v Štiavničke, ale na území tejto dediny si založilo vlastnú osadu, neskoršiu Valaskú. Len takto si možno vysvetliť fakt, že v priebehu 16. storočia sa v 3 portálnych súpisoch obe sídla spomínajú súbežne v podobe, akoby malo ísť iba o jedno sídlo (1553 *Walazkawez siue Semnychka*, 1566 *Sthyawnichka siue Olahfalwa*, 1572 *Styawnichka siue Olahffalwa*).[10]

V ostatných portálnych súpisoch zo 16. storočia Valaskú nenachádzame. Jej absencia v nich však neznamená, že sídlo v tomto čase neexistovalo. Do daňových portálnych súpisov nebolo zaradené z toho dôvodu, že tu žilo prevažne od štátnej dane oslobodené valašské obyvateľstvo. Až neskôr, ako obyvateľstvo postupne prechádzalo na usadlý spôsob života a jednotliví valasi sa stávali roľníkmi, pribúdali aj povinnosti platiť portálnu daň. Tak sa stalo, že spolu so Štiavničkou sa výnimočne v portálnych súpisoch zo 16. storočia objavila aj Valaská.[11] Z uvedeného je jasné, že medzi sídla patriace Ľupčianskemu panstvu patrila aj dedina Valaská.

Ďalšie zmeny v počte sídel panstva, ktoré zaznamenávame v priebehu 16. storočia nesúvisia ani tak s osídlením, ako sú skôr odrazom zmien majetkoprávnych pomerov v oblasti.[12] Už v 2. polovici 15. storočia vypadli spomedzi pertinencií panstva dediny Dúbravica a Môlča. Aj napriek tomu sa však ešte raz naposledy medzi osadami patriacimi panstvu objavili v rokoch 1504 a 1506.[13] V priebehu 16. storočia sa medzi pertinenciami panstva prestalo uvádzať Brezno. To do Ľupčianskeho panstva pôvodne ani nepatrilo, avšak ako píše historik Richard Lacko, svojím neujasneným právnym statusom resp. účelovou interpretáciou sa dostalo do zemepánskej sféry ľupčianskych pánov Dóciovcov.[14]

---

[9] ALBERTY, LAUBERT, ŠKRINÁROVÁ, Monografia obce Valaská, s. 24.

[10] MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[11] V priebehu 17. storočia sa Valaská objavuje v portálnych súpisoch už pravidelne. Naopak dedina Štiavnička sa tu už vôbec nespomína. Je jasné, že Valaská bola v tom čase už väčším a významnejším sídlom, takže Štiavnička bola úradne evidovaná ako jej súčasť. – Porovnaj portálne súpisy z rokov 1609, 1610, 1613, 1622, 1635, 1647, 1696. MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[12] Tie sa menili už aj v období pred samotným 16. storočím. Už skôr sa zo závislosti na Ľupčianskom hrade vymanila napríklad Ľubietová (prvá zmienka o nej je z roku 1379) spolu so svojím výsadným územím, na ktorom ležali jej poddanské dediny Povrazník (1424) a Strelníky (Šajba – 1465).

[13] MOL, DL 30 864 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[14] LACKO, R.: Kapitoly zo starších dejín mesta. In: Brezno v premenách času. Ed.: ŠTULRAJTEROVÁ, A. – WEISS, J. Banská Bystrica, 2005, s. 33.

Hronec vypadol zo zoznamu sídel na území Ľupčianskeho panstva z toho dôvodu, že sa stal už v priebehu 16. storočia komorskou osadou. Medzi pertinenciami panstva sa naposledy objavuje v rokoch 1504 a 1506.[15] Pri zálohovaní podielov Ladislava Dóciho v roku 1517 sa Hronec medzi nimi už neuvádzal.[16] Rovnako tak ho už nenachádzame ani v jednom z portálnych súpisov zo 16. storočia.

Podobný status mala aj pôvodne na území panstva založená osada **Moštenica**, ktorá vznikla na konci 15. storočia okolo hút turzovsko-fuggerovskej spoločnosti.[17] Jej chotár bol vyhradený pre potreby tunajších hút, ktorých prevádzku po roku 1546 zabezpečoval štát. Moštenica sa preto taktiež stala v tomto období komorskou osadou.

Rovnako pod správu panstva nepatrila hutnícka osada **Baláže**, ktorá tiež vznikla na pôvodnom území panstva. Hoci k územiu Ľupčianskeho panstva svojou geografickou polohou na sútoku Banského potoka a Ľupčice zreteľne gravitovala, spočiatku bola pod správou súkromného a neskôr (po roku 1546) štátneho mediarskeho podniku. V 16. storočí tak aj toto sídlo nadobudlo status komorskej osady.

Pod správu panstva napokon nepatril v 16. storočí ani **Bukovec** (dnešný Pohronský Bukovec), nakoľko v jeho okolí sa taktiež sústreďovalo banské podnikanie. Podľa staršieho banskobystrického historika E. Jurkovicha prevádzkovali tunajšie bane už okolo roku 1530 banskobystrickí mešťania.[18] V roku 1563 sa niekde v Bukovskej doline nachádzala taktiež huta banskobystrického špitálskeho farára Rafaela Stegera.[19] Určite išlo o hutu spracúvajúcu rudu z miestnych baní. Bane v lokalite Bukovec (Buggovitz) sa napokon spomínajú aj na samotnom sklonku 16. storočia v roku 1595.[20] V blízkosti tunajších baní a huty už určite v 16. storočí existovala aj menšia osada, kde žili miestni baníci a hutníci.

Rozsah pôvodného územia Ľupčianskeho hradného panstva bol teda v 16. storočí značne okliešteny. Obraz o charaktere osídlenia v tomto období si môžeme urobiť hlavne na základe zachovaných portálnych súpisov zo 16. storočia, kde boli uvedené tie sídla, ktoré patrili pod správu panstva.

Podľa nich malo Ľupčianske panstvo v priebehu takmer celého 16. storočia 22 stabilných sídel. Okrem Ľupče to boli Poniky s osadou Lehôtka, Šalková, Selce, Priechod, Podkonice, Lučatín, Hiadeľ, Medzibrod, Sv.

[15] MOL, DL 30 864 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).
[16] JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, príloha B.
[17] SKLADANÝ, Moštenická sciedzacia huta …, s. 107.
[18] JURKOVICH, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica, 2005, s. 163.
[19] MADLEN, J.: Constitutio Maximiliana. In: Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea II. Martin, 1962, s. 16.
[20] A Besztercebányai M. kir. Erdőigazgatóság régi okiratainak tartalom – jegyzéke. Ed.: J. ZIVUSKA. Besztercebányán, 1906, s. 85, č. 83.

Ondrej, Brusno, Ráztoka, Nemecká, Dubová, Zámostie, Predajná, Jasenie, Lopej, Dolná a Horná Lehota a Štiavnička. Za v poradí 23. stabilné sídlo patriace panstvu možno na základe vyššie uvedených faktov považovať dedinu Valaská.

Len jediný raz v priebehu 16. storočia nachádzame v portálnom súpise z roku 1553 medzi pertinenciami panstva uvedenú aj dedinu **Senica** ležiacu v blízkosti Banskej Bystrice (dnes je jej súčasťou).[21] K Ľupčianskemu panstvu v tomto roku však patrila len časť tejto dediny.[22] Jej druhá časť patrila k majetkom šľachticov Leonarda Liptaya a Juraja Rakovského. Predtým ani potom sa už v priebehu celého 16. storočia Senica ako súčasť Ľupčianskeho panstva neuvádza.[23]

Na základe portálnych súpisov Ľupčianskeho panstva môžeme vyhodnotiť veľkosť jednotlivých sídel v 16. storočí.[24] V nich sa evidovali počty zdanených usadlostí v uvedenom sídle podľa počtu brán. Vzhľadom na proces drobenia usadlostí v tomto období však jedna brána (porta) už nezodpovedala jednej celej usadlosti. Údaje získané z portálnych súpisov preto nepodávajú reálny obraz o počte usadlostí, či dokonca domov. Počty port však možno použiť aspoň ako kritérium pri porovnaní relatívnej veľkosti jednotlivých sídel panstva.

Podľa údajov získaných z portálnych súpisov 16. storočia je zrejmé, že najväčšími sídlami Ľupčianskeho panstva boli obe mestečká: Ľupča a Poniky. Počet zdanených port v Ľupči nikdy v sledovanom období 16. storočia neklesol pod hodnotu 44 (v rokoch 1548 a 1549). Naopak najvyšší počet 63 port bol zaznamenaný v Ľupči v súpise v roku 1542.

Podstatne menším sídlom v porovnaní s Ľupčou bolo mestečko Poniky. Počet port sa tu pohyboval medzi minimálnou hodnotou 20 (v roku 1549) a maximálnou hodnotou 32 (v roku 1588). Uvádzané počty pritom v tomto

---

[21] MOL, A 2679, portálny súpis z roku 1553 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[22] Z celkového počtu 14 zdanených port v Senici bolo len 8 zdanených Ľupčianskym panstvom.

[23] Podľa portálneho súpisu z roku 1549 sa o dedinu delili len Leonard Liptay a Juraj Rakovský. Na základe mladších portálnych súpisov zo 16. storočia (1563, 1566, 1588, 1593) vieme, že dedinu vlastnili už len príslušníci rodu Rakovských. – MOL, A 2679, portálne súpisy z rokov 1549, 1563, 1566, 1588, 1593 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[24] MOL, A 2679, portálne súpisy z rokov 1542, 1548, 1549, 1553, 1559, 1563, 1566, 1572, 1588 I., 1588 II., 1593 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave). E. Jurkovich vo svojej práci o dejinách Ľupčianskeho hradu a panstva uvádza aj portálny súpis z roku 1535. Vzhľadom na jeho nekompletnosť (neudáva počet port vo všetkých sídlach panstva) sme však údaje tohto súpisu v práci nepoužili. Pozri: JURKOVICH, E.: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécsett, 1929, s. 19-34.

prípade predstavovali súčet za samotné mestečko aj spolu s blízkou osadou Ponická Lehôtka.

Spomedzi dedín Ľupčianskeho panstva patrili k najväčším sídlam na základe počtu port v priebehu celého 16. storočia hlavne Selce, Predajná a Jasenie. V prípade Seliec ich počet nikdy v sledovaných súpisoch neklesol pod hodnotu 20. Najvyšší počet port (29) dosiahli Selce v roku 1542. Predajná spolu s Jasením mali ich najnižší počet (13) v roku 1548. Naopak najvyšší počet port zaznamenávame v Predajnej v roku 1563 (27) a v Jasení v roku 1588 (20).

Okrem týchto 3 dedín mali vo všetkých portálnych súpisoch zo 16. storočia vždy viac ako 10 port tiež Šalková a Podkonice. Skôr k priemerne veľkým z hľadiska počtu port patrili v sledovanom období sídla Lučatín, Medzibrod, Sv. Ondrej, Nemecká, Horná Lehota a Štiavnička.

K menším sídlam, ktoré počas 16. storočia nikdy nepresiahli počet 10 port patrili sídla Priechod, Brusno, Ráztoka, Dubová, Zámostie, Lopej, ale tiež Dolná Lehota. Suverénne najmenším sídlom z hľadiska počtu port bol Hiadeľ. V tomto sídle ich počet v žiadnom portálnom súpise nepresiahol hodnotu 5. Najnižší počet 2 a pol porty tu zaznamenávame v roku 1549. Najvyšší potom v rokoch 1572 a 1588, kedy mal Hiadeľ zhodne 4 porty.[25]

Podstatne reálnejší obraz o veľkosti sídel si možno urobiť na základe stoličného daňového súpisu domov z roku 1598.[26] Z neho sa už dozvedáme počty obývaných zdanených domov v jednotlivých sídlach Ľupčianskeho panstva. Porovnaním údajov získaných zo súpisu domov (1598) a z posledného portálneho súpisu (1593) zisťujeme, že počet port naozaj vôbec nezodpovedal skutočnému počtu obývaných domov. Súpis domov totiž väčšinou uvádza 2 až 4 krát vyššie hodnoty v porovnaní s počtom port v roku 1593. V prípade Brusna, Dolnej Lehoty a Štiavničky dokonca ide o viac ako 5 násobne vyššiu hodnotu.

Z pohľadu kritéria počtu zdanených domov bolo v roku 1598 najväčším sídlom panstva mestečko Ľupča, ktoré malo 112 obytných domov. O niečo menšie boli Poniky, ktoré mali spolu so susednou Lehôtkou 83 domov. Do veľkostnej skupiny 31 – 50 zdanených domov patrili sídla: Predajná (50 domov), Selce (49), Dolná Lehota (46), Horná Lehota (41), Jasenie (40) a Štiavnička (37). Do ďalšej veľkostnej skupiny 21 – 30 zdanených domov patrili: Šalková (27), Nemecká (26), Podkonice (26), Medzibrod (26), Sv. Ondrej (24) a Lučatín (24). Najviac sídel Ľupčianskeho panstva spadalo do veľkostnej skupiny 11 – 20 zdanených domov. Sem patrili: Priechod (20), Dubová (18), Lopej (18), Brusno (16), Ráztoka (16), Zámostie (14) a napokon Hiadeľ (13).

---

[25] Prehľad vývoja počtu port v jednotlivých sídlach panstva v priebehu 16. storočia uvádzame v prílohe tohto príspevku.

[26] MOL, A 2679, Regestum Connumerationis Domorum Comitatus Zoliensis 1598 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

V tomto smere sa situácia na Ľupčianskom panstve nijako rapídne nelíšila oproti stavu na území Zvolenskej stolice a celoslovenskému priemeru. Sídla práve tejto veľkostnej skupiny 11 – 20 zdanených domov, totiž rovnako ako na Ľupčianskom panstve, dominovali ako na území Zvolenskej stolice (24 %), tak aj v celoslovenskom priemere (26, 9 %).[27]

V porovnaní s portálnymi súpismi, podľa ktorých Dolná Lehota, Horná Lehota a Štiavnička patrili skôr k priemerne veľkým sídlam, na základe údajov o počte domov ich možno radiť skôr k väčším sídlam Ľupčianskeho panstva, hneď za obe mestečká (Ľupča, Poniky) a dediny Predajná a Selce. Väčší počet domov ako Štiavnička malo potom ešte Jasenie. Pri ostatných sídlach nejaké väčšie disproporcie vo veľkosti sídel medzi portálnym a domovým súpisom nezaznamenávame, takže tie dediny, ktoré mali väčší počet port mali aj väčší počet domov a naopak.

Význam jednotlivých sídel pre obdobie 16. storočia nemožno odvodzovať len od ich veľkosti. Dôležitým ukazovateľom charakteru osídlenia a významu jednotlivých sídel je nodalita, teda uzlovosť. Tú možno v 16. storočí sledovať hlavne na základe prítomnosti niektorých špecifických funkcií sídel, ktoré priťahovali dochádzku obyvateľov iných sídel. Medzi základné takéto funkcie, resp. v dnešnom ponímaní služby, v sledovanom období určite patrila existencia farností, ako cirkevno-spoločenských centier, rovnako tak však aj mlynov, trhov, prípadne početnosť remeselníkov v jednotlivých sídlach.

Najdôležitejším uzlom v tomto smere bolo celkom určite sídlo panstva na hrade Ľupča spolu s podhradským mestečkom. V portálnych súpisoch 16. storočia Ľupča vždy vystupuje ako oppidum, teda mestečko. Už tento samotný fakt svedčí o vyššej kvalite sídla. Okrem sedliakov a želiarov tu žili tiež slobodníci a určite tiež remeselníci. Mestečko bolo tiež najvýznamnejším obchodným centrom na území panstva. Výsadnou listinou zo 14. februára 1546 tu povolil panovník Ferdinand I. Habsburský konanie turičného jarmoku a trhu. O deň neskôr vydal panovník pre Ľupču ešte jednu listinu, ktorou povolil konanie ďalšieho jarmoku na 4. októbra a týždenné trhy v každú stredu.[28] V roku 1582 povolil Rudolf II. poriadať menšie trhy aj každú sobotu.[29]

Ľupča mala charakter administratívno-správneho centra panstva. Nielenže tu stál hrad, samotné sídlo správy panstva, ale od čias Pavla

[27] Porovnaj s tabuľkou počtu sídel v roku 1598 podľa veľkostných skupín, ktorú pre jednotlivé stolice vypracoval J. Žudel. – ŽUDEL, J.: Osídlenie Slovenska koncom 16. storočia. In: Geographia Slovaca, 9, 1995, s. 60.

[28] Podľa: ORAVSKÝ, H.: Slovenská Ľupča. Martin, 1990, s. 103.

[29] Na začiatku 17. storočia pribudol k dvom ľupčianskym jarmokom konaným na jar a jeseň aj tretí, zimný jarmok, ktorý sa mal konať v deviatu nedeľu pred Veľkou Nocou (Septuagesima). – ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 103.

Rubigalla stál pod hradom tiež majer,[30] ktorý plnil funkciu akéhosi poľnohospodárskeho zázemia hradu a poľnohospodárskeho strediska panstva. V blízkosti majera sa nachádzala mýtna stanica. V mestečku sa nachádzal počas celého 16. storočia mlyn a v roku 1505 tu máme doloženú aj krčmu.[31]

Mestečko Ľupča malo tiež mimoriadne postavenie v cirkevnom a kultúrnom živote oblasti. Okrem toho, že v Ľupči sa nachádzalo sídlo farnosti, tu existoval ešte v 16. storočí tiež kláštor žobravej rehole františkánov. Ako funkčný sa spomína ešte na začiatku 16. storočia v testamente významného banskobystrického mešťana Michala Königsbergera.[32] V 50. rokoch 16. storočia bol tunajší kláštor už pravdepodobne zničený a nefunkčný, nakoľko v písomnostiach sa uvádza ako *dirutum monasterium*. Je preto možné, že jeho zánik súvisel s prepadom Ľupče, ktorý uskutočnil kapitán kráľovnej Márie a zvolenský župan Krištof Thurn.[33] Práve v areáli niekdajšieho kláštora vzniklo niekedy v druhej polovici 16. storočia evanjelické lýceum.[34]

Mestečkom boli v tomto čase aj Poniky, hoci v portálnych súpisoch sú ako oppidum označené len v dvoch rokoch 1548 a 1593. Od začiatku 15. storočia (výsady z rokov 1400 a 1404) možno Poniky radiť do kategórie sídel označovaných dobovými prameňmi termínom *libera villa*, teda slobodná dedina. Postupne v priebehu 15. storočia význam slobodných dedín klesá a preto sa aj samotný termín pozvoľna vytráca z dobovej praxe. Poniky sa tak zo slobodnej dediny postupne pretransformovali na mestečko (oppidum). Takto Poniky označuje už listina Ľudovíta II. z roku 1511.[35]

Toto svoje osobitné postavenie Poniky zaiste užívali najmä vzhľadom na banské podnikanie realizované v tunajšom chotári a vzhľadom na vyšší počet tu žijúcich slobodníkov (libertínov). Je možné, že tunajší slobodníci boli potomkami niekdajších tunajších kráľovských poľovníkov, ktorých kráľ

[30] ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 154.

[31] O ľupčianskom mlyne a miestnej krčme sa dozvedáme zo súpisu príjmov panstva Ľupča z roku 1505. – JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, s. 96-97, taktiež ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 174. Ľupčiansky mlynár sa spomína aj vo viacerých portálnych súpisoch zo 16. storočia (1542, 1549, 1559, 1563, 1588). – MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[32] Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI : Pod osmanskou hrozbou. Bratislava, 2004, s. 131, č. 54.

[33] HANULIAK – RAGAČ, Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica …, s. 241.

[34] ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 72.

[35] MOL, DL 101 432. Podľa: FUKASOVÁ, D.: Libera villa (k otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku). Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre histórie FF TU v Trnave v roku 2006, s. 78.

Matej Korvín oslobodil od platenia daní.[36] V priebehu 16. storočia už mohli plniť funkciu poľovníkov Ľupčianskeho panstva. Vyšší počet slobodníkov uvedený v niektorých súpisoch (1553 obývali 9 port, 1598 obývali 8 domov)[37] by mohol napovedať, že nemuselo ísť výlučne len o poľovníkov, ale napríklad tiež baníkov, prípadne nejakých remeselníkov. Určite sem nepatril tunajší mlynár, ktorého vždy portálne súpisy evidovali osobitne.[38]

Vzhľadom na fakt, že mestečko od výsadnej listiny Žigmunda Luxemburského z roku 1404 užívalo výsady podľa vzoru ostatných slobodných dedín a blízkych miest, možno aj na Ponikách predpokladať existenciu trhov a jarmokov. Priamy písomný doklad o ich konaní v 16. storočí nám však zatiaľ chýba.

Podobne ako v Ľupči, tak aj na Ponikách sídlila farnosť, ktorá okrem miestneho obyvateľstva plnila funkciu cirkevného centra celkom určite aj pre blízku Lehôtku. S touto, v 16. storočí ešte len blízkou osadou (dnes sú obe sídla územne zrastené) tvorili Poniky jeden administratívny útvar. Všetky portálne súpisy zo 16. storočia, ako aj domový súpis z roku 1598, ich totiž uvádzajú zásadne len spoločne.

Mlyny sa nachádzali aj vo viacerých dedinách Ľupčianskeho panstva. Už v roku 1505 ich máme doložené v Medzibrode, Predajnej a Jasení.[39] Podľa zápisov v portálnych súpisoch je jasné, že mlyny v týchto dedinách pracovali v priebehu celého 16. storočia. Okrem nich portálne súpisy dokladajú aj ďalšie mlyny v Šalkovej a Selciach. Len jedenkrát je v portálnych súpisoch zo 16. storočia doložený mlynár v roku 1549 v Štiavničke, v roku 1559 vo Sv. Ondreji a v rokoch 1588 potom tiež v Podkoniciach, Nemeckej, Hornej Lehote a Lopeji.[40]

Podľa zápisu o farskom mlynárovi (molitor plebani) vo Sv. Ondreji vieme, že tu pracoval farský mlyn. Ten mohol byť vzhľadom na svoj status po väčšinu 16. storočia oslobodený od platenia daní, čo mohlo byť príčinou jeho absencie vo väčšine portálnych súpisov. Vzhľadom na dodnes zachovaný chotárny názov *Zámlynie* možno predpokladať, že tento mlyn stál v blízkosti vyústenia potoka Sopotnica do Hrona.

---

[36] LEHOTSKÁ, D. – ZEMKO, J.: Prvotné osídlenie a vznik obce. In: Poniky 700 ročné. Zostavil J. ZEMKO. Martin, 1982, s. 35.

[37] MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[38] Tunajší mlyn je v 16. storočí doložený už v roku 1505. – JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, s. 96-97, taktiež ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 174. Portálne súpisy (1542, 1549, 1559, 1563, 1588) dokladajú existenciu mlyna nepriamo prostredníctvom evidencie miestneho mlynára. – MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

[39] JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, s. 96-97, taktiež ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 174.

[40] Podľa portálnych súpisov zo 16. storočia. – MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).

Podobne ako vo Sv. Ondreji bol farským aj mlyn v Lopeji, ktorý pracoval už od 15. storočia.[41] Mlyn v Štiavničke dostal podľa listiny z roku 1514 vydanej Damianom Dócim do dedičného vlastníctva Šimon Šoltés. Podľa zápisu v uvedenej listine stál tento mlyn v lokalite nad Studničkou v blízkosti samotnej dediny (molendinum super Sstudnichka prope villam Schewniczka).[42] Okrem mlynov v oboch dedinách máme na samotnom začiatku 16. storočia v roku 1505 doloženú v Lopeji tiež pílu a v Štiavničke dokonca ďalšie dve.[43]

Cirkevné služby pre obyvateľov panstva sa sústreďovali do centier farností. Na území Lupčianskeho panstva bolo v tomto období 6 farností. Okrem obidvoch mestečiek boli sídla farností tiež v dedinách Selce, Sv. Ondrej, Dubová a Lopej. Všetkým týmto, ako aj ďalším farnostiam bratstva na území Zvolenskej stolice, odkázal Michal Königsberger vo svojom testamente spísanom v roku 1503 po 20 zlatých. Ďalších 5 zlatých venoval tunajším farárom na slúženie omší.[44]

V dokumente pochádzajúcom zo súkromného archívu Bratislavskej kapituly, ktorý sa hlási k roku 1516, nachádzame prehľad farností Ostrihomského arcibiskupstva podľa jednotlivých archidiakonátov.[45] Zaujímavé je, že na území Ľupčianskeho panstva, ktoré patrilo cirkevno-správne do Zvolenského archidiakonátu, dokument uvádza iba farnosti v Ľupči (Lypche), Ponikách (Ponyk), Selciach (Omnium Sawnctorum) a Dubovej (Sanctus Nicolaus de Juxtagron). Farnosti vo Sv. Ondreji a Lopeji dokument neuvádza. Predpokladáme, že vo výpočte farností chýbajú preto, že v tom čase neboli obsadené, alebo už boli pripojené ako filie k iným farnostiam. Zo Zathayovej kanonickej vizitácie konanej v roku 1561 sa totiž

---

[41] V roku 1406 na žiadosť lopejského farára poveril kráľ Žigmund správcu svojho hradu Ľupča postaviť v Lopeji na potoku Grapeľ mlyn (aqua dicta Greppel; molendino dicto Greppel). – SASINEK, F. V.: Zvolensko-Ľubčanský zámok. In: Letopis Matice slovenskej, zv. 2, roč. XI, 1874, s. 10. Citované podľa MALINIAK, P.: Dejiny do konca 16. storočia. In: Podbrezová. Monografia obce. Zost. J. ALBERTY, v tlači.

[42] Podľa MALINIAK, Dejiny do konca 16. storočia ..., v tlači.

[43] JURKOVIČOVÁ, Hrad a panstvo Slovenská Ľupča …, s. 96-97, taktiež ORAVSKÝ, Slovenská Ľupča, s. 174, či ALBERTY, LAUBERT, ŠKRINÁROVÁ, Monografia obce Valaská, s. 24.

[44] Mesto Banská Bystrica : Katalóg C. Matulaya, s. 108, č. 339, taktiež Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI, s. 131, č. 54.

[45] Slovenský národný archív v Bratislave, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, Cap. K. Fasc. 2, Nr. 4A, Nomina abbatum praepositorum et plebanorum eorum, qui synodo solent interesse. Dokument publikovala: MELNÍKOVÁ, M.: O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In: Slovenská archivistika, XXX, 1995, č. 2, s. 131-140.

dozvedáme, že Sv. Ondrej už bol fíliou Ľupče a Lopej zase patril pod farnosť v Dubovej.[46]

Z pohľadu zastúpenia týchto služieb (farnosť, mlyn) patrili k významnejším dedinám panstva predovšetkým Selce, Sv. Ondrej a Lopej. Tieto dediny mali obe spomenuté služby. Minimálne jednu z nich mali dediny Šalková, Podkonice, Medzibrod, Nemecká, Dubová, Predajná, Jasenie, Horná Lehota a Štiavnička.

K službám možno celkom určite zaradiť aj zastúpenie remesiel v jednotlivých sídlach. Samotné portálne súpisy sú na informácie o remeslách a remeselníkoch pomerne skúpe. Len z portálneho súpisu z roku 1566 sa dozvedáme, že takíto remeselníci žili v Predajnej (artifex faber) a Medzibrode (artifex serator).[47] K inému ako roľníckemu obyvateľstvu však mohli, ale tiež nemuseli, patriť aj slobodníci (libertíni). Spomedzi dedín panstva žili podľa portálnych súpisov zo 16. storočia v Selciach, Podkoniciach, Lučatíne, Medzibrode, Brusne, Nemeckej, Predajnej, Dolnej Lehote a Štiavničke.

V portálnych súpisoch nenachádzame informácie o obyvateľstve, ktoré nebolo štátom zdanené. Sem možno zaradiť hlavne valachov, ktorých máme v 16. storočí okrem Valaskej doložených tiež v Štiavničke, Hornej a Dolnej Lehote a Nemeckej.[48] Podobne tak sem patria tiež baníci, hutníci, drevorubači a uhliari, ktorí taktiež mohli byť zastúpení v niektorých sídlach panstva. Dve huty a hámre nad Jasením pri Jasenskom potoku spomína popis lesov z roku 1563, ktorý sa stal súčasťou Maximiliánovho lesného poriadku. Ten istý prameň uvádza železný hámor v Lopeji (in der Lappey).[49]

Na druhej strane medzi sídla, ktoré nemali žiadne služby a neplnili nijaké špecifické funkcie patrili zrejme Priechod, Hiadeľ, Ráztoka, Zámostie a pravdepodobne tiež Lučatín a Brusno. Tieto sídla mali v sledovanom období hlavne poľnohospodársky charakter. Z tohto dôvodu plnili predovšetkým obytnú a výrobnú funkciu pre poddaných roľníkov panstva.

Niektoré sídla Ľupčianskeho panstva mohli plniť tiež určité funkcie vyplývajúce z ich polohy na trasách dôležitých ciest (krčmy, prícestné hostince, prepriahacie stanice, mýtne stanice, brody, mosty). Hlavnou osou Ľupčianskeho panstva bola rieka Hron. Tok tejto rieky kopírovala aj cestná komunikácia spájajúca Banskú Bystricu s Horehroním, ktorá prechádzala cez väčšinu sídel panstva. Na niektorých miestach táto cesta prechádzala rieku z jedného na druhý breh. Vzhľadom na názov dediny Medzibrod je jasné, že v jej blízkosti boli už od stredoveku používané minimálne dva

[46] Visitatio Zathayana in Comitatu Zoliensi A. 1561. – BUCKO, V.: K náboženským dejinám vo Zvolenskej okolo r. 1560. Bratislava : Odtlačok z Theologica Catholica Slovaca, roč. 1, 1941, s. 11.
[47] MOL, A 2679 (vo fotozbierke HÚ SAV v Bratislave).
[48] MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 14-18.
[49] MADLEN, Constitutio Maximiliana, s. 26.

brody. Keďže brod sa dostal do vlastného mena sídla zdá sa logické, že muselo ísť o významnejšie brody na rieke Hron a nie len nejaké menšie brody na potokoch. Podobne, tento raz o moste cez rieku Hron, možno uvažovať v prípade dediny Zámostie. Priebeh dôležitej cesty sa odrazil aj pri tvorbe vlastného mena dediny Priechod. V tomto prípade však možno hovoriť o alternatívnej ceste Pohroním, ktorá obchádzala dolinu rieky, resp. sa napájala na jednu z ciest smerujúcich cez Nízke Tatry do Liptova.

Priamu spojitosť s cestnou komunikáciou napokon nemožno úplne vylúčiť ani v prípade vlastného mena Poník. Jedna z viacerých verzií vysvetľujúcich názov sídla hovorí o jeho odvodení od slovesa spojiť, či spájať.[50] Skutočne je pravdepodobné, že cez Poniky v minulosti prechádzala cesta skracujúca prechod od Ľupče a Ľubietovej cez dolinu Suchá Driekyňa do pôvodného župného centra vo Zvolene. K odôvodnenosti tejto teórie spájajúcej názov tohto sídla s priebehom cestnej komunikácie sa pravda musí seriózne vysloviť hlavne slovenská jazykoveda resp. onomastika.[51]

Záver

Ľupčianske panstvo predstavovalo v priebehu 16. storočia územne konsolidovaný a stabilizovaný celok. Z hľadiska rozlohy bolo najväčším panstvom na území celej Zvolenskej stolice. V príspevku sme sa snažili charakterizovať osídlenie Ľupčianskeho hradného panstva v 16. storočí z rôznych uhlov pohľadu. Zamerali sme sa predovšetkým na veľkosť jednotlivých sídel, ich význam a funkcie, ktoré plnili. Jedným z dôležitých ukazovateľov charakteru osídlenia sú tiež ukazovatele hustoty osídlenia a priemernej strednej vzdialenosti medzi sídlami. Ak vychádzame z predpokladu, že na konci 16. storočia ležalo 23 sídel panstva na území s rozlohou 584,14 km² (ide o súčet rozlohy súčasných katastrov jednotlivých obcí)[52] dospievame k nasledovným záverom.

---

[50] LEHOTSKÁ – ZEMKO, Prvotné osídlenie a vznik obce, s. 35.

[51] Ojkonymá väčšiny sídel Ľupčianskeho panstva vznikli odvodením od geografickej polohy sídel (okrem menovaných, ktoré boli odvodené od svojej polohy na trase cestnej komunikácie k nim možno priradiť tiež Podkonice, Lučatín, Brusno, Ráztoku, Štiavničku a v konečnom dôsledku tiež Dubovú a Jasenie. Od antroponyma boli odvodené pravdepodobne názvy sídel Ľupča a Šalková. Spôsob a dobu vzniku sídla odrážajú názvy dedín Selce, Lehôtka, Dolná a Horná Lehota. Etnicitu resp. zamestnanosť obyvateľstva v čase ich založenia nachádzame v názvoch sídel Nemecká a Valaská. No a napokon patrocínium miestneho kostola sa premietlo do názvu sídla Sv. Ondrej.

[52] Na fakt, že stredoveké chotáre obcí boli pomerne stabilné a v mnohých prípadoch pretrvali v nezmenenej podobe až do 19. storočia, upozornil pri výskume stredovekej dediny na Slovensku už archeológ A. Habovštiak. – HABOVŠTIAK, Stredoveká dedina na Slovensku, s. 225-226. V priebehu 19. a 20. storočia tak už len dochádzalo v niektorých prípadoch k zlučovaniu obcí, pri

Hustota osídlenia Ľupčianskeho panstva na konci 16. storočia bola 3,9 sídel na 100 km². Len pre porovnanie na celom území Zvolenskej stolice dosahovala hustota osídlenia v roku 1598 hodnotu 4,4 sídel na 100 km² a priemerná hodnota v rámci celého Slovenska v tom istom roku bola 7,3 sídel na 100 km².[53] Na nižšej hodnote tohto ukazovateľa v rámci Ľupčianskeho panstva sa podpísali predovšetkým rozľahlé až vysoko do hôr siahajúce chotáre skúmaných sídel. Medzi najrozsiahlejšie chotáre patrilo hlavne územie Valaskej. Bez zaradenia Valaskej by sme dospeli v rámci Ľupčianskeho panstva k údaju 4,2 sídel na 100 km², ktorý sa už výrazne približuje k hodnote vypočítanej pre územie celej Zvolenskej stolice.

Priemerná stredná vzdialenosť medzi sídlami na území Ľupčianskeho panstva bola na konci 16. storočia 5 km. Na území Zvolenskej stolice dosahoval v roku 1598 tento údaj hodnotu 4,7 km. Pre porovnanie možno napokon uviesť tiež celoslovenský priemer tohto ukazovateľa, ktorý v danom roku predstavoval 3,7 km.[54] Keďže počet jednotlivých sídel panstva sa v priebehu 16. storočia takmer nemenil, možno oba tieto ukazovatele (hustota sídel a priemerná stredná vzdialenosť medzi sídlami) považovať za platné takmer pre celé 16. storočie.

Samozrejme v prípade, že chceme reálne charakterizovať sídelné pomery v celom geografickom priestore medzi Banskou Bystricou a Breznom aj na základe takýchto kvantitatívnych ukazovateľov akými sú hustota osídlenia, alebo stredná priemerná vzdialenosť medzi sídlami, musíme k sídlam patriacim pod správu Ľupčianskeho hradu pripočítať aj ostatné tu existujúce sídla bez ohľadu na skutočné vlastnícke pomery v oblasti. Takto postavený výskumný cieľ však už presahuje rámec tohto príspevku, ktorého hlavným cieľom bola snaha načrtnúť možnosti výskumu osídlenia na tomto území predovšetkým na príklade Ľupčianskeho panstva v 16. storočí.

Recenzoval: prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc.

Štúdia bola spracovaná v rámci grantu VEGA 1/4541/07 Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia.

---

ktorom však rozloha pôvodných katastrov zostávala v prevažnej miere zachovaná.

[53] ŽUDEL, J.: Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí. In: Historický časopis, 45, 1997, č. 4, s. 579; taktiež: ŽUDEL, Osídlenie Slovenska koncom 16. storočia, s. 59.

[54] ŽUDEL, Hlavné znaky vývoja osídlenia Slovenska v 16. storočí, s. 579; taktiež: ŽUDEL, Osídlenie Slovenska koncom 16. storočia, s. 59.

Príloha: Počty port v jednotlivých sídlach Ľupčianskeho panstva v portálnych súpisoch zo 16. storočia

Sídlo	1542	1548	1549	1553	1559	1563	1566	1572	1588	1588 II.	1593
Ľupča	63	44	44	56	47,5	51	50	50	53	50	48
Poniky s Lehôtkou	30	23	20	28	26	29	27	28	32	31	23
Senica	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Šalková	16,5	12	13	12	13	15	14,5	13	14	13	10
Selce	29	20	27,5	28	26	27	27	25,5	24	23	21
Priechod	8,5	7	8	8	7	8	7	7	8	8	7
Podkonice	16	12	12	13	13	14	14	12	15	14	13
Lučatín	12	6	9	9	11	11	11	11	11	11	9
Hiadeľ	3	3	2,5	3	3	3,5	3,5	4	4	4	3
Medzibrod	14,25	10	10,5	11	13	12	12,5	10,5	12,5	10	8,5
Sv. Ondrej	10,5	8	9	9	9	9	8	9	9,5	9,5	8
Brusno	7	4	4	5	5	5	4	4	4	4	3
Ráztoka	-	2	3	4	5	4	4	4,5	6	6	4
Nemecká	12	9	9	8	10	10	9	9	9	8	6
Dubová	8	5	5,5	7,5	7	6	6	7	8	8	6
Zámostie	5,25	5	4,5	5	5	5	6	5	7	7	6
Predajná	19	13	17,5	18	22	27	25	24	25	23	18
Jasenie	18	13	15,5	17,5	18	19	19	18	20	19	17
Lopej	6	6	5	8	5	5	5	5	6,5	5,5	5
Dolná Lehota	8	6	9	9	8	9	8	8	9,5	9,5	9
Horná Lehota	8,5	7	8	8	8	9	9	9	11	10	9
Štiavnička	10,5	8	8,5	9	10	12	9,5	8	8	8	7
spolu	305	223	245	284	271,5	290,5	279	271,5	297	281,5	240,5